

faoliyatini normallashtirish **Taninlar**, taninlar. Ular *Rhodiola rosea* va undan tayyorlangan preparatlarni biriktiruvchi, biriktiruvchi ta'm beradi. Oqsillar bilan reaksiyaga kirishuvchi organik birikmalar. Ular patogen mikroflorani bostiradi, toksinlardan himoya qiladi, shuningdek shifobaxsh ta'sirga ega. Oltin ildizda 20 foizgacha tanin mavjud.

Antrakinonlar. Tananing immun tizimining holatini yaxshilaydigan birikmalar Shu bilan birga, ular laksatif ta'sirga ega.

Kumarinlar. Trombozni oldini oladigan organik birikmalar spazmlarni engillashtiradi. Ular antitumor ta'sirga ega.

Organik kislotalar. Oltin ildizning tarkibi ularning bir nechtasini o'z ichiga oladi - olma, limon, amber, oksalat. Ushbu birikmalar organizmdagi biokimyoviy jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Süksin kislotalari metabolizmni tezlashtiradi, to'qimalarni kislorod va energiya bilan ta'minlashni yaxshilaydi. Oksalat kislotalari tarkibida kaliy va temir mavjud, ovqat hazm qilish tizimiga bakteritsid ta'sir ko'rsatadi, oshqozon va oshqozon osti bezining faoliyatini yaxshilaydi. Kichik dozalarda limon kislotalari ishtahani va ovqat hazm qilishni yaxshilaydi. Immunitetni yaxshilaydi, ichaklarni rag'batlantiradi, bu ayniqsa ich qotish uchun foydalidir.

Efir yog'i. Oltin ildizlari tarkibida uning konsentratsiyasi deyarli bir foizga yetadi. Bu o'simlikka yoqimli hid beradigan uchuvchan suyuqlikdir. Muhim kichik Oltin ildiz murakkab tuzilishga ega, u 86 komponentdan iborat. Yallig'lanishni bartaraf etish qobiliyatiga ega. Tabiiy antiseptik sifatida ishlatilishi mumkin, yengil analitik ta'sirga ega.

Mikroelementlar. Kumush, mis, marganes, sink. Oltin ildizlari ayniqsa marganesga boy, uning tarkibi bir foizga yetishi mumkin. Marganes suyaklarni mustahkamlaydi, qonda qand darajasini pasaytiradi va antioksidant fermentlarni ishlab chiqarishda ishtirok etadi.

Shunday qilib, Oltin ildiz o'simligining ildizining ekstrakti dorivorlik xususiyati yuqori va dunyo mamlakatlarida keng miqyosda ishlab chiqarilib, qo'llanilmoqda. Mamlakatimizning Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumanidan Oltin ildiz o'simligidan foydalanib turli xil dori vositalari ishlab chiqarilmoqda. Bizning xulosamiz shundan iboratki bu o'simlik sonini ko'paytirish va bu o'simlikdan aholi salomatligini mustahkamlash maqsadida uning dorivorlik xususiyatlaridan foydalanib ishlab chiqarishni jadallashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://uz.everaoh.com/oltin-ildiz-dorivor-xususiyatlar/>
2. <https://kknews.uz/oz/9894.html>
3. <https://kun.uz/uz/news/2021/04/26/qoraqalpogistonda-qizil-kitobga-kiritilgan-tsistanxe-osimligini-xitoyliklar-noqonuniy-terib-olib-ketayotgani-aytilmoqda?q=%2Fuz%2Fnews%2F2021%2F04%2F26%2Fqoraqalpogistonda-qizil-kitobga-kiritilgan-tsistanxe-osimligini-xitoyliklar-noqonuniy-terib-olib-ketayotgani-aytilmoqda>
4. Zakirov P.K. Myasnikova L. O'zbekistonning dorivor o'simliklari va ulardan foydalanish istiqbollari. Butkov A.E. dorivor o'simliklari maxalliy sanoat uchun O'zbekistonning xom-ashyosi.

O'ZBEKISTON DORIVOR O'SIMLIKLARI

O'ralov Abdumannon Iskandarovich

O'zMU Jizzax filiali Fakultetlararo kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Shifobaxsh o'simliklar insoniyatga juda qadim zamonlardayoq ma'lum bo'lgan. O'tgan asrlardan bizga shifobaxsh o'simliklarni ta'rif va ularni inson salomatligini yaxshilashda qo'llanilishiga doir ko'pgina ilmiy asarlar yetib kelgan.*

Kalit soʻzlar: *Shifobaxsh oʻsimliklar, glikozid, efir moy, flavonoid, kumarin.*

Hozirgi kunda respublikamizda oʻsimlik dunyosini muhofaza qilish va resurslaridan oqilona foydalanishga katta eʼtibor qaratilmoqda. Mazkur yoʻnalishda amalga oshirilgan dasturiy chora-tadbirlar asosida, jumladan, oʻsimlik dunyosi obʼektlarini inventarizatsiyalash va kadastrini yuritishning yagona tizimi yaratildi, iqtisodiy ahamiyatga ega turlarning resurslari baholandi, yetishtirish usullari takomillashtirildi, ex situ va in situ sharoitlarida koʻpaytirishning usullari ishlab chiqildi. Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasida «... atrof-muhit va genofondga taʼsir etayotgan muammolarni bartaraf etish» vazifalari belgilab berilgan.

Shuni ham nazarda tutmoq joizki, dorivor oʻsimliklardan olinayotgan dori-darmonlar kimyoviy sunʼiy ravishda olinadigan preparatlarga nisbatan afzalligi bilan ajralib turadi. Oʻsimliklardan tarkib topgan dori-darmonlar deyarli asoratsiz hisoblanadi. Mamlakatimizda shifobaxsh dorivor oʻsimliklar mahsulotlarini sanoat va tabobat uchun yetishtirib beradigan maxsus ixtisoslashtirilgan xoʻjaliklar yil sayin koʻpayib bormoqda. Shuningdek, respublikamizda uchramaydigan, endilikda tabiatimizga moslashtirilayotgan yoki Yer sharining boshqa floristik oblastlaridan introduksiya qilinayotgan va iqlimlashtirilayotgan dorivor oʻsimliklarni oʻrganish sohasida ham olimlar koʻpgina ishlar qildilar va bu izlanishlar davom ettirilmoqda [1,3].

Maʼlumki, dunyo miqyosida farmatsevtika korxonalarida ishlab chiqarilayotgan dori vositalarining taxminan 50% dorivor oʻsimliklar xom-ashyosidan tayyorlanmoqda. Ayniqsa yurak-qon tomir kasalliklarining davolashda va profilaktikasi uchun foydalaniladigan dorivor preparatlarning 77%, jigar va oshqozon-ichak kasalliklarini profilaktikasi va davolashda foydalaniladigan dorivor preparatlarning 74%, balgʻam koʻchiruvchi dorilarning 73%, qon toʻxtatuvchi dorilarning 60% dorivor oʻsimliklar xom-ashyosi asosida ishlab chiqarilmoqda.

Hozirgi paytda MDH mamlakatlarida 20000 ga yaqin oʻsimlik turlari oʻsadi, ularning 30% Oʻzbekiston florasida uchraydi.

Respublikamizda roʻyxatda oʻtgan va biokimyoviy tarkibi oʻrganilgan 600 turga yaqin yovvoyi holda oʻsadigan dorivor oʻsimliklar mavjuddir. Ularning aksariyati togʻ oʻrmonlarida tarqalgan. Ushbu dorivor oʻsimliklarning 230 turining xom-ashyosi farmatsevtika sanoati ehtiyojlari uchun tayyorlanadi, koʻpchiligi madaniylashtirilgan holda yetishtiriladi va ularning xom-ashyosi asosida 254 xilga yaqin dorivor preparatlar tayyorlanadi.

Keyingi yillarda koʻpchilik mamlakatlarda, shu jumladan, Oʻzbekiston Respublikasida ham farmatsevtika sanoatini jadallik bilan rivojlanishi kuzatilmoqda, shu sababli ham farmatsevtika korxonalarning dorivor oʻsimliklar xom-ashyosiga boʻlgan talabni keskin ortishiga sabab boʻlmoqda.

Shuni taʼkidlash lozimki, tabiiy holda oʻsuvchi dorivor oʻsimliklar zaxiralarining chegaralanganligi tufayli kelgusida farmatsevtika sanoati korxonalarning dorivor oʻsimliklar xom-ashyosiga boʻlgan talabini qondirish, asosan, dorivor oʻsimliklar yetishtirish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Hozirgi paytda Respublikamizda yiliga oʻrtacha 850 tonna dorivor oʻsimliklar xom-ashyosi tayyorlanmoqda, uning 51 % dorivor preparatlar ishlab chiqarish uchun, 42 % oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish uchun va 7 % texnik xom-ashyo olish uchun ishlatiladi.

Dorivor oʻsimliklar taʼsir etuvchi moddalari tarkibiga qarab - alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli oʻsimliklarga ajratiladi. Farmakologik koʻrsatkichlariga qarab - tinchlantiruvchi, ogʻriq qoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga taʼsir qiluvchi, markaziy nerv tizimini qoʻzgʻatuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqa dorivor oʻsimliklar guruhlariga ajratiladi.

Dorivor oʻsimliklarni madaniy holda koʻpaytirish maqsadida 132,2 gektar maydonga (rejaga nisbatan 101,5 foiz) 28 turdagi (oʻtgan yilning shu 10 davrida 130 ga maydonda 25 tur) dorivor oʻsimliklar ekildi. Tizimdagi oʻrmon xoʻjaliklarida rejadagi 303 tonna dorivor oʻsimliklar xom ashyosi tayyorlandi.

Yer yuzida dorivor oʻsimliklarning 10-12 ming turi bor. 1000 dan ortiq oʻsimlik turlarining kimyoviy, farmakologik va dorivorlik xossalari tekshirilgan. Oʻzbekistonda dorivor

o'simliklarning 577 turi mavjud. Shulardan hozirgi vaqtda 250 turi ilmiy tabobatda ishlatilmoqda [5-6].

Dorivor o'simliklarning organizmga ta'siri ularning tarkibidagi birikmalarning miqdoriga bog'liq. Bu birikmalar o'simlikning har xil qismlarida turli miqdorda to'planadi. Dori tayyorlashga o'simlikning kerakli qismlari turli muddatlarda yig'iladi. Masalan, po'stloq, kurtak erta bahorda, barg o'simlik gullashi oldidan yoki gullaganda, gullari to'la ochilganda, meva va urug'lari pishganda, yer osti organlari (ildizi, ildizpoyasi va piyozi) erta bahorda yoki kech kuzda olinadi.

Dorivor o'simliklarning ta'sir etuvchi moddasi-alkoloidlar, turli glikozidlar (antroglikozidlar, yurakka ta'sir etuvchi glikozidlar, saponinlar va b.), flavonoidlar, kumarinlar, oshlovchi va boshqa shilliq moddalar. Efir moylari, vitaminlar, smolalar va boshqa birikmalar bo'lishi mumkin. Ko'p o'simliklardan mikroorganizm va viruslarni yo'qotadigan antibiotiklar va fitonsidlarga boy preparatlar tayyorlanadi. Odatda bir guruhga xos o'zaro yaqin kimyoviy birikmalar bir oila yoki turkumga mansublarda uchraydi, shu bilan birga ba'zi kimyoviy birikmalar bir-biriga yaqin bo'lmagan, turli oilaga mansub o'simliklar tarkibida ham bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xtayev B., Axmedov E., Yodgorov Z. Dorivor o'simliklar: introduksiya va plantasiyalar tashkil etish. O'zbekiston Milliy universitetining 100 yilligi va biologiya fanlari doktori, professor K.S. Safarovning ilmiy va pedagogik faoliyatiga bag'ishlangan "O'simliklar introduksiyasi: yutuqlari va istiqbollari" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman Materiallari. Toshkent, 2018.

2. М.Д. Тургунов, В.П. Печеницын, Н.Ю. Бешко, Д.А. Абдуллаев, Уралов А.И. Биологические особенности редких видов семейства Iridaceae Juss. флоры Узбекистана в условиях ex situ Acta Biologica Sibirica, 2019, 5(2), P.17-22.

3. Ibragimov A.Yu. Shifobaxsh ne'matlar. – Toshkent: Navro'z nashriyoti, 2016.

4. To'xtayev B.Yo., Mahkamov T.X., To'laganov A.A. Dorivor va ozuqabop o'simliklar plantasiyalarini tashkil etish va xom-ashyosini tayyorlash bo'yicha yo'riqnoma. – Toshkent, 2015.

5. Уралов А.И., Печеницын В.П. **Зависимость семенной продуктивности луковичных видов *Allium L.* от количества листьев на генеративном побеге.** Доклады АН РУз. 2015. 74-77 с.

6. Ҳожиматов Қ., Оллоёров М. Ўзбекистоннинг шифобахш ўсимликлари ва уларни муҳофаза этиш. – Т.: Фан нашриёти, 1988.

GIDROPEREETERIFIKASIYA JARAYONI ASOSIDA MARGARIN SANOATI YOG'INI OLIB UNI MARGARIN ISHLAB CHIQARISHDA QO'LLASH TADQIQOTI

**O'rinova Shaxnoza¹, Achilova Sanobar²,
Sobirova Nodira³, Raximov Dilshod⁴**

¹*Urganch davlat universiteti "Oziq –ovqat texnologiyasi" kafedrasida o'qituvchisi*

²*Urganch davlat universiteti "Oziq –ovqat texnologiyasi" kafedrasida katta o'qituvchisi*

³*Toshkent kimyoviy texnologiyasi instituti "Oziq-ovqat mahsulotlari texnologiyasi" kafedrasida v.b. dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada asosan tadqiqot natijasida olingan gidropereeterifikatning margarin uchun xom-ashyo sifatida mos keluvchi ko'rsatkichlarini